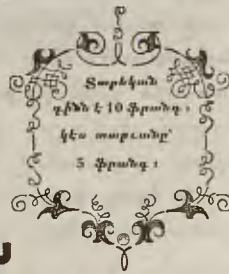


ԵՐԻՐԱՊԵՏ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 18.

1863

Գ. ՀԱՅՈՐ



ԱՐՈՒՆԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարւոյն Հոկտեմբերի համալսարանական տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

Ա բաժնին ուրիշ դարմանալի բաներէն մէկն էին գիր շարեւու մեքենաները, որոնք առաջին անգամ արուեստից տեսարանին մէջ կը տեսնուէին: Ասոնք մարդկային ազգին մտաւորական կրթութեան նկատմամբ վերջին աստիճանի ծանրակշիւ գիւտ ըլլալուն, հարկ կը սեպենք. քիչ մը մանրամասն ստորագրել: Ամենեւին արուեստից ճիւղի մը մէջ մարդկային ձեռքը մեքենայով փոխանակուելու համար՝ այնչափ երկայն չսպասեց, ինչպէս տպագրութեան արուեստին մէջ: Մինչեւ հիմայ հարկ էր որ ամէն մէկ գիրն իր խորշէն կամ ծակէն առնուէր, քովէ քով բերուէր, տպագրութիւնը լմընալէն ետեւ դարձեալ իր խորշը բաժնուէր: Եթէ նոյն իսկ աս բաղմամբ ու տաժանելի աշխատութիւնը մարդկային հանձարը դարման մը գտնելու կը ստիպէր, ետքէն ասոր վրայ նաեւ ժողովրդեան ընթերցասիրութիւնն ալ աւելնալով՝ ժամանակին նուազութեան տեղը լեցընելու համար անհրաժեշտ հարկ մ'եղաւ մեքենայ մը հնարել, որն որ մարդուն ամէն պիտոյքը կարող ըլլայ լեցընել: Չանազան փորձերէ ետեւ Սէօրէնսըն Տանիմարգացին 1851ին շարելու եւ ցրուելու մեքենայի մը օրինակն արուեստից տեսարանը հանդէս հանեց. սակայն վրան շատ կատարելագործուելու բաներ կային:

Անցեալ տարւան արուեստից տեսարանին մէջ երկու նոյնպիսի մեքենաներ տեսքի դրուած էին, որոնք ըստ էական մասանց Սէօրէնսընին շինածին հետ նոյն էին. միայն մէկ քանի առաւելութիւններ ընդունած էին: Եունկ Անգլիացին երեք մեքենայ հան-

դէս հանած էր. այսինքն՝ շարելու, տողերը բաժնելու եւ գրերը ցրուելու:

Եունկին շարելու մեքենան ճիշդ դաշնամուրի (պիպալէ) ձեւ ունի, միայն աս տարբերութեամբ որ ստեղծները գրերով նշանակուած են: Ստեղանց վրայ շիտակ նեղ խորշերով թիթեղէ կազմուած մը կայ, ամէն մէկ ստեղանց վրայ՝ մէկ մէկ խորշ, որոնք պատշաճ գրերով լեցուած կ'ըլլան: Ստեղն մը զարնուելուն պէս, խորշէն գիր մը տակի խողովակին մէջ կ'իյնայ: Բոլոր խողովակները հարթ երեսի վրայ կեցած են եւ երթալով կը միանան մէկ խողովակ կ'ըլլան: Աս գլխաւոր խողովակին մէջ ջրվէժի նման բացուածք մը կայ, ուսկից գիրը միայն շիտակ կրնայ անցնիլ: Խողովակին ջրվէժին տակ եղող մասը կամաց կամաց յառաջ կը շարժի եւ շարուածով կը լեցուի: Լեցուելուն պէս՝ նոյնը կ'առնուի եւ տեղն ուրիշ մը կը դրուի: Եթէ քովը կեցողը միտ չընէ, պղտիկ զանգակի մը ձայնը զինքը մտադիր կ'ընէ, որն որ միանգամայն շարողին ազդ կու տայ ստեղծութիւնը զարնելէն դադրելու:

Երկրորդ մեքենան շարելու մեքենայէն հանուած երկայն գծի նման շարուածը տող տող բաժնելու աշխատութիւնը կը բառնայ: Բուն մեքենան յիշուած շեղ երկաթէ տախտակ մըն է, որուն վրայ շրջանակ մը կայ, որն որ ըստ կամի կրնայ լայնցուիլ կամ նեղցուիլ: Շրջանակին վերին մասը կրնայ դէպ ի ետեւ շարժուիլ, այնպէս որ երկաթէ տախտակին տակը կը կորսուի, եւ դէպ ի դուրս հանուիլ, որով նորէն մէջտեղը կ'երեւայ: Աս շարժական մասին վրայ շարուածքը հետզհետէ կը դրուի. ու ետքը դէպ ի վար ճնշելով, վրան կեցած կամ անոր յեցած գրերը՝ ճիշդ տողի մը համար հարկաւոր եղածին չափ վարի տախտակին վրայ կը սահին, որն որ երթալով ամբողջ երեսի մը հարկաւոր եղած շարուածքով կը լեցուի:

Ցրուիչ մեքենան մարդու բարձրութեամբ պղտիկ սեղան մըն է. ասոր վրայ ութը հատ երկաթէ ձողեր կան, որոնց մէջ շարուածքը հետզհետէ կը դրուի, ամէն մէկ ձողին մէջ մէյմէկ տող: Աս ութ երկաթէ ձողերուն առջեւը, հորիզոնական դրուած ութը լայտէ աքցաններ կան, զորոնք մեքենան յա-

ուսջ ու ետ կը մղէ: Յառաջ մղուած ատեննին՝ ա- նոնցմէ ամէն մէկը երկաթէ ձողերուն մէջ գտնուած առաջին գիրը կը բռնէ, իսկ ետ դարձած ատեննին՝ պզտիկ փակաղակ մը վեր կ'ելլէ եւ արքանին մէջէն գիրը հարուածով մը դուրս կը հանէ: Արքաննե- րուն ետեւ գացած միջոցին՝ երկաթէ ձողերուն մէջ գտնուած գրերը, գրի մը լայնութեամբ յառաջ կը մղուին, որպէս զի արքաններուն նորէն դարձած ա- տենը՝ առաջին գիրը կարող ըլլան բռնել:

Իսկ փակաղակին հարուածով արքանէն ինկած գիրը, վրան բաց խորշի մը մէջ կ'իյնայ: Աս խոր- շերը՝ վերջ չունեցող ժապաւէնի մը վրայ հաստա- տուած են, որն որ միշտ հորիզոնական կերպով, այս- ինքն ուղիղ անկեան մը տակ, արքաններուն շարժե- լովը յառաջ կ'երթայ: Եթէ արքանները հիւսիսի ու հարաւի մէջ կը շարժին, ան ատեն ժապաւէնը խոր- շերով մէկտեղ արեւելքէն արեւմուտք կամ արեւ- մուտքէն արեւելք կը շարժի: Ամէն մէկ գրին ծայրը մէկ կամ շատ կտրուածք կայ ու ամէն մէկ գիրը զատ զատ խորշի առջեւ: Աս խորշերը մէջը գտնուած գրերով դարձած ատեննին, տափարակ երկաթի մը տակէն կ'անցնին, որուն վրայ գրերուն կտրուածքին համաձայն զանազան ծակեր կան: Աս տախտակին վրայ արտաքոյ կարգի շուտութեամբ ստեղծները կը շարժին, որոնց ամէն մէկուն տակը մէյմէկ պզտիկ ժա- նիք կայ: Եթէ գիր մը այնպիսի շտկութեամբ երկաթէ տախտակին տակը կու գայ, որ գրին ձեւը ճիշդ տախտակին ծակին վրայ կ'իյնայ, ան ատեն ստե- ղունքներուն տակն եղող ժանիքը ծակին մէջէն գիրը կը բռնէ, խորշէն դուրս կը հանէ ու շեղ խողովակի մը մէջ կը ձգէ: Իսկ թէ որ գիրը ճիշդ ծակին վրայ չիգար, ան ատեն ժանիքը գիրը չիկրնար բռնել, եւ գիրը ճամբան կը շարունակէ մինչեւ որ ճիշդ ծակին առջեւը պատահի: Խողովակին մէջ ինկած գրերը տեղ մը կը ժողովուին, ուսկից հանուելով՝ դարձեալ իրենց խորշերը կը դրուին:

Հինողին խօսքին նայելով՝ բանուոր մը շարելու մեքենայով մէկ ժամու մէջ 12—15000 n* կրնայ շարել. տող շինելու մեքենայով 4—6000 n, իսկ ցրուիչ մեքենայով երկու նորավարժ տղաք 14—18000 տիպ կրնան ցրուել: Հարելու եւ տող շինելու մե- քենան ամէն տեսակ գրերու կրնան գործածուիլ. իսկ ցրուիչ մեքենան միայն պահանջուած կտրուածքն ունեցողներու համար:

Ութերորդ բաժնին երկայն տեսութենէն ետքը, կ'անցնինք իններորդ բաժնին, որուն մէջ են երկրա- գործութեան ու մշակութեան վերաբերեալ մեքենա- ներն ու կազմածները: Նախընթաց բաժնէն ետքը, աս բաժինը չէ թէ միայն ամենէն բազմաթիւն էր, այլ նաեւ ամենէն աւելի հանճարեղ բաներ ունէր: Ասի- կայ առանձին կերպով Մեծին Բրիտանիայի մշակա-

կան մեքենաներուն համար կրնանք ըսել, որն որ ինչ- պէս ծանօթ բան է՝ աս մասին մէջ ամէն երկիրնե- րէն դերազանց է ու բոլոր աշխարհքիս օրէնք կու տայ: Ասկէ կրնանք ի բաց առնուլ միայն Հիւսիսային Ամերիկան, որն որ մշակութեան վերաբերեալ մեքե- նաներ եւ գործիքներ շինելու մէջ ինքնիշխան է. եւ երկրին ընդարձակութեան նայելով, իր հին մայ- րենի երկրէն աւելի մեծ գործունէութիւն կը ցուցնէ: Միւս տէրութեանց մէջէն երրորդ կարգը կը բռնէ Գաղղիա, իսկ չորրորդը Գերմանիա. ետքինն եր- կրագործական մեքենաները տակաւին շատ անշուք տեսք ունին, եւ ըստ մասին կարօտութիւնն Անգղիայէն կը լեցնեն: Աս վերջին տէրութեան մշակական կազ- մածները գրեթէ բոլոր աշխարհք կը խրկուին, բայց գլխաւոր ծախուելու տեղերն են՝ Բրիտանական գաղ- թականութիւնները, Ռուսաստան ու Գանուբեան իշ- խանութիւնները: 1851ին աս բաժնին մէջ անցեալ տարւոնէ աւելի ցոյց հանուեալ հանուած էր. ասոր վրայ պէտք ենք աւելցնել նաեւ որ նոյն ատեն գրե- թէ ամենայն ինչ իբրեւ նոր ու դարմանալի կը նկա- տուէր, ուր որ հիմայ շատ իրեր հասարակ բաներու կարգն անցած են: Ի վերայ այսր ամենայնի արուես- տից ապարանքին արեւելեան կողման անմիջապէս կից շէնքը գրաւող մշակութեան ու երկրագործութեան մեքենաները թէ մեծապաղթ ու թէ հետաքրքրական էին:

Կարելի է նոր բաներու պակասութիւնը քիչ մը գոցելու համար, Անգղիայի հանդիսահաններն արտաքոյ կարգի առատութիւն ու պերճութիւն մը բանեցուցած էին: Քանի մը գործապետներ իրենց մեքենաներուն համար առանձին տաճարներ շինած էին ու բոլոր կազմածներն ոսկեղծուած, յղկուած, ներկուած ու մաքրուած էին, այնպէս որ շատ դժուար էր արտաքին փառաւորութեան մէջ բուն ներքին էութիւնն իմանալ: Մինչեւ հիմայ ծանօթ եղած բո- լոր մշակական մեքենաներն ու գործիքները հոն ներ- կայացուած էին. սակայն գլխաւոր մտադրութիւն շար- ժողներն էին երկրագործական շոգւոյ կազմածները:

Հատ մը շոգւոյ արօրներ հանդէս հանուած էին, որոնցմէ միայն քիչերուն՝ հրապարակաւ փորձուելու պատիւը շնորհուեցաւ. սակայն անոնք ալ գոհացուցիչ արդիւնք մը յառաջ չբերին, կամ շատ նուաղ գործք գործելով եւ կամ զանազան մասերուն կո- տրուելուն համար՝ շատ միջահատուկութիւններ պատճա- ուելով: Ասկէ կ'երեւայ որ ան մեքենաներն ընդհա- նուր մուտք գտնելէն յառաջ, տակաւին կատարե- լագործուելու կարօտ են, թէպէտ եւ մինչեւ հիմայ հասած կատարելութենէն՝ ժամանակաւ յաջողեւ տարակոյտ չիվերցնեն: Յորեն հնձելու մեքենաներուն մէջ գլխաւորաբար մեծ ջանք մը կը տեսնուի, որ է՝ մեքենային հետ մաքրելու կազմած մը կապակցել, որն որ մինչեւ հիմայ եղած փորձերով չկրցաւ յա- ջողիլ, կամ անոր համար որ շատ մանուածոյ են, եւ

* Հարողի մը գործքը հասարակօրէն n գրոյն բռնած մի- ջոցին համաձայն կը չափուի ու կը վճարուի:

կամ որ դիւրաւ կը կոտորին: Ասոնց մէջ ամենէն աղէկն իսկ' ան ատեն միայն գոհացուցիչ արդիւնք մը յառաջ կը բերէ, երբ որ ցորենը մեքենային բարձրութեամբն աճած կ'ըլլայ: Իսկ հասարակ խոտ կտրելու մեքենաներն այնպիսի կատարելութեան հասած են, որ հիմայ ամէն կերպ գործածութեան կը յարմարին: Դրսի տէրութեանց երկրագործական մեքենաներէն խիստ քիչ ցոյց կար: Մասնաւոր հետաքրքրութիւն զարթոյց Աւստրալիայէն խրկուած հնձելու մեքենայ մը, որն որ կտրուած ցորենն անմիջապէս նաեւ կեղեւէն կը մաքրէր: Գաղղիա Անգղիայէն ետքը ամենէն աղէկ ներկայացուած էր. Գաղղիա գործանոցներ ունի, որոնք ընդարձակութեան կողմանէ Անգղիայիներուն դիմացը կրնան ելլել: Բեղդիա ալ ծարտար գործուած երկրագործական մեքենաներ խաւած էր:

Տնտեսական ու ընտանեկան պիտոյից համար գործածուած մեքենաներուն մէջէն, ամենէն աւելի լուալու, ողորկելու, հաց շաղկելու եւ կարագ շինելու մեքենաներ տեսքի հանուած էին: Շատ զարմանալի է աս մեքենաներուն Անգղիա գտած մեծ ընդունելութիւնը: Անհաւատալի բան կ'երեւայ երբ որ մարդ լսէ, թէ մէկ մեքենայետի գործանոցը՝ 1860 եւ 61 տարիներուն մէջ 20,000էն աւելի լուալու, ողորկելու եւ այլն մեքենայ շինելու ու շաքար զրեթէ 200 հատ ծախսեր է: Եւ որովհետեւ նոյն գործանոցն ասոնցմէ զատ նաեւ ուրիշ մեքենաներ ալ կը շինէ, ասկէ կրնայ մակաբերուիլ, նոյն գործատան ունեցած գործունէութիւնը: Օտարականներուն բոլորովին նոր բան մը կ'երեւար երկաթին զանազան նորանոր բաներու գործածուիլը: Արուեստից տեսարանին մէջ երկաթէ ջերոցներու օրինակներ կը տեսնուէին, զորոնք հոն չտեսնողը՝ Լոնտոնի ամէն երեւելի պարտէզներուն մէջ կրնար տեսնել. բաց ասկէ՝ կային նաեւ արտաքոյ կարգի գեղեցիկ ու վարպետութեամբ շինուած վանդակներ, որոնց ամէն մէկ կտորը թղթի պէս կրնայ ծալուիլ, սակայն եւ այնպէս հասարակ վանդակներէն աւելի դիմացկուն, ապահով ու աժան են:

Աս բաժնին մէջ կրնանք դասել նաեւ Ամերիկացոց հնարած՝ կով կթելու մեքենան, որն որ վրան ըսուածին ու լսուածին չափ մեծ արդիւնք մը յառաջ չբերաւ: Աս մեքենան վերի կողմը գոց երկաթէ աման մըն է, որուն խիին վրայէն քաւչուգէ խողովակներ դուրս ցցուած են, որոնցմով կովուն ծիծերը կը բռնուին, եւ ջրհանի ու խողովակի մը միջոցով կթելը կը կատարուի: Սակայն Անգղիա նոյն մեքենայով եղած փորձերէն, Ամերիկացիներուն տուած տեղեկութեանց բոլորովին հակառակ՝ ցուցուեցաւ որ մեքենան հասարակ գործածութեան չիգար, հապա միայն կովը ծիծի հիւանդութիւն ունեցած ատեն կրնայ ծառայել:

Վ Ե Մ Ե Մ Ե Բ Ե Մ Ե Ն

Իտալիայի համաժողով պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ դաղդիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Բ . Մ Ի Զ Ո Յ

1815—1850

Թէպէտ եւ Լոմբարտեան - Վենետական թագաւորութեան մէջ յայտնի յեղափոխական փորձեր չեղան, բայց գաղտնի ընկերութիւններ այլ եւ այլ ծածուկ հնարքներ բանեցընելով, հոն ալ յեղափոխութիւն մը հանել կը ջանային: Ոստիկանութիւնն իր հսկողութիւնն ամէն դիւտէկ պահելով, վերջապէս (1821) գաղտնի ընկերութիւն մը գտաւ. բայց ինք վրայ հասնելէն առաջ անոր անդամներն ատեն ու հնարք գտնելով՝ այլ եւ այլ կողմեր փախան. միայն մէկ քանին ոստիկանութեան ձեռքն անցաւ: Ասոնց մէջ անուանի են Գոնֆալոնիէրի ու Սիլուիոյ Բելլիքոյ: Գոնֆալոնիէրին գաղտնի ընկերութեան գլուխներուն մէկն ըլլալուն՝ տէրութիւնն ամէն կերպով աշխատեցաւ որ իրմէ քանի մը կարեւոր գաղտնիք իմանայ, բայց կարելի չեղաւ: — Իսկ Սիլուիոյ Բելլիքոյ՝ միայն այլ եւ այլ բանաստեղծական գրուածներով Իտալիայի ազատութեան ու անկախութեան վրայ ունեցած արտաքոյ կարգի եռանդը յայտնի ըրած էր: Ասիկայ իր վերոյիշեալ ընկերովը խիստ բանտարգելութեամբ տառապելէն ետքը, մահուան դատապարտուեցաւ. բայց ետքէն մահուան պատիժը մշտնջենաւոր բանտարգելութեան փոխուելով, առաջ Վենետիկի մէջ ու ետքը Մորաւիայի Պաւլան քաղքին քով բերդը բանտ դրուեցաւ: Հոն, տասը տարի չափ ապրեցաւ ու 1830ին իր ազատութիւնն ընդունեցաւ:

Սիկիլիայի ու Սարդինիայի յեղափոխութեանց ատենն չուրայի տէրութեան մէջ յայտնի ու նշանաւոր խռովութիւն մը չէր ելած: Յիւրաի նոյն յեղափոխական շփոթութիւնները (1820) սկսելէն քանի մը տարի առաջ Հռոմայի երկրին Մաչչերադա քաղքին մէջ ապստամբութիւն մը ելած էր. բայց ան ալ շուտով զսպուած էր ու մեծ հետեւութիւն մը չէր ունեցած: Պիոս Է. քահանայապետը գաղղիական աքսորանքէն (1814) դառնալէն ետքը, եկեղեցւոյ տէրութեան խախտած կարգերը հաստատելու փոյթ տարաւ, աշխարհական կառավարութեան պաշտօնները կարգաւորեց, բոլոր երկիրը տասն' ութը նահանգներու կամ կուսակալութիւններու (Delegazioni) բաժնեց ու (1816) խօսք տուաւ կառավարութեան՝ հին կարգերուն մէջ կարելի եղող փոփոխութիւններն ընելու: Աս քահանայապետը խորին ծերութեամբ (1823) վախճանելէն ետքը՝ Լեոն ԺԲ. իրեն յաջորդելով՝ թէպէտ եւ աշխարհականաց քանի մը դատաստանական առաւելութիւն տուաւ, բայց եկեղեցականաց իշխանութիւնն ու ազդեցութիւնն աւելի եւս ընդարձակեց ու հաստատեց:

Իսել մը ատենէ ի վեր Հռոմայի տէրութեան մէջ մեծ անհանգստութիւն ու հոգ կը պատճառէին բազմաթիւ խռովարար սրիկաներ (briganti), որոնց գլխաւոր տեղերն էին Հռոմայի երկիրները: Գաղղիացւոց ստորին Իտալիայի մէջ գտնուած ատենները աս խռովարարները քիչ մը զսպուած էին. բայց քահանայապետական իշխանութիւնը նորէն հաստատուէն ետքը՝ գլուխ վերցուցին ու գրեթէ առաջուրնէ աւելի նեղութիւն կու տային: Ատոնցմէ զատ Գարպոնարիա ընկերութիւնն Իտալիայի մէջ հաստատ մնացած էր, եւ իր ծածուկ ժողովարանը կամ միութեան կենդրոնը՝ Հռոմայի երկրին մէջ էր:

Լեւոն ԺԲ. (1829. Մայ. 31.) մեռնելէն ետքը՝ իրեն յաջորդեց Պիոս Ը. որուն քահանայապետութեան ատենը շատ կարճ ըլլալով՝ քահանայապետական երկրին հանգստեան համար սկսած քանի մը օգտակար կարգաւորութիւններն անկատար մնային: Իր մեռած ատենը (1830. Նոյ. 30.) երկրին մէջ, ինչպէս Իտալիայի ուրիշ կողմերն ալ յեղափոխական շարժումները յայտնի երեւալու սկսած էին: Օրէ օր չարագուշակ դէպքերը յաճախելով՝ մինչեւ նոր քահանայապետին ընտրութեան աւտենը (1831. Փետր. 2.) յեղափոխական խմբումը վերջին աստիճանի հասաւ ու վերջապէս սաստկութեամբ դուրս ելաւ, ինչպէս ըստ կարգի պիտ'որ պատմենք:

Իտալիայի միւս տէրութիւնները՝ 1821ին յեղափոխական շփոթութիւններն ու պատերազմները վերջանալէն ետքը՝ արտաքին խաղաղութեան ու հանգրտութեան մէջ էին: Սարդինիայի տէրութիւնը ետքի (1821) խռովութեանց ատենն ու անկից առաջ կրած վնասները կամաց կամաց բժշկելու եւ ըստ կարի յաջորդութեան հանգամանաց մէջ մտնելու կը ջանար: Կարոլոս Փելլէս թագաւորը (1831. Ապր. 27.) առանց արու զաւկի մեռնելով եւ Սարդինիայի թագաւորական ցեղին գլխաւոր կամ ուղիղ գծին մէջ անոր յաջորդ չգտնուելով, թագաւորութիւնը կողմնական գծին, այսինքն Գարինեան ազգատոհմին անցաւ, որմէ էր Կարոլոս Ալբերտոս (ծնեալ՝ 1798.) որ եւ ըստ կարգի (1831. Ապր. 27.) Սարդինիայի գահը նստաւ: Աս իշխանը՝ ինչպէս յառաջ գրեցինք՝ իշխանութեան հասնելէն առաջ յեղափոխականաց հետ գրեթէ մի սիրտ մի հոգի էր, բայց իշխանութեան հասնելէն ետքը անոնց գէմ իր տէրութիւնն ապահովեցնելու համար ամէն հնարքը կը բանեցընէր. միանգամայն իր տէրութիւնը կարգի դնելու եւ պայծառացընելու մտադիր կ'ըլլար:

Նէապոլոյ Փերդինանդոս Ա. (Դ.) թագաւորը (1825. Յունու. 3.) մեռնելով, իրեն յաջորդեց իր որդին Փրանկիսկոս Ա. որն որ իր հօրը կենդանութեան ժամանակէն կառավարութեան գործքերուն մէջ մտած էր, քանի մը տարի թագաւորեց ու (1830. Նոյ. 7.) մեռաւ: Իր աթոռը նստաւ իրեն որդին Փերդինանդոս Բ. (ծնեալ՝ 1810. Յունու. 12.), որն որ իր կառավարութիւնը սկսաւ՝ քաղաքային յանցաւորներուն ընդհանուր թողութիւն հրատարակելով, ու տէրութեան հին վերքերը բժշկելու համար ըստ կարի օգտակար նորոգութիւններ ընելով: Նա

եւ յօժարութիւն կը ցուցընէր սահմանադրական կառավարութեան կերպերը տէրութեան մէջ խոթելու. բայց ետքէն Տէրութեան խորհրդոյն գահերէցը (1834) յայտարարութիւն մը հանեց, որով կը ծանուցանէր՝ որ թագաւորը հաստատութեամբ միտքը դրած է՝ երկրին հին միապետական կարգին ու օրինաց միշտ հաւատարիմ մնալու: Թէպէտ թագաւորը գաւառներու մէջ ըրած ծամբորդութեանց ատենը ժողովրդեան ընդհանուր տրուտունները լսելով, անոնց դարման ընելու եռանդ կը ցուցընէր. սակայն մեծ պաշտօնեաները՝ ամէն վախն ու սպառնալիքը բանի տեղ չդնելով՝ թագաւորը կ'արգելէին իր ուղածն ու իրաւացի դատածն ի գործ դնելու: Այսպէսով խեղճ թագաւորը ժողովրդեան ատենի կ'ըլլար. իսկ անկարգութիւնը նոյն պաշտօնէից չարաչար վարմամբ կը շատնային ու ժողովրդեան տրտունջն ու աժդոհութիւնը օրէ օր կը սաստկանար:

Ինչպէս Սարդինիա ու Նէապոլիս՝ սոյնպէս եւ Իտալիայի մէկալ տէրութիւններն աս ատենները (1821—1830) ամէն կերպով կը ջանային Գարպոնարիներն եւ ուրիշ ծածուկ ընկերութիւնները զսպելու, սակայն առանց իրենց յեղափոխական խորհուրդները տարածելու միշտ միջոցներ կը գտնէին: Գեռ ասոնք որոշ ու իրենց մէջ ընդհանուր ընդունուած նպատակ մը չսահմանած, Գաղղիայի մէջ Յուլիոս Եղիպիոս (1830. Յուլ.) էրբ որ հոն ամէն բան յաջողեցաւ լմնցաւ ու նոր սահմանադրութիւնը հաստատուեցաւ, Իտալիայի յեղափոխականներն այլ եւ այլ կողմնակցութեանց կամ կարծեաց բաժնուելով՝ ոմանք կ'ուզէին որ Իտալիա դաշնակցական կամ դաշնակցաց կառավարութիւն ունենայ, իսկ ուրիշ ոմանց փափագն ու ջանքն էր՝ բոլոր Իտալիա մի միայն տէրութիւն կամ թագաւորութիւն ընել: Սակայն ամէնքն ալ մէկ բանի մէջ միաբան էին՝ թէ մինչեւ ան ատեն Իտալիայի մէջ ըլլող կարգերն ու կառավարութիւնները պէտք է վերջացընել, բոլորովին փոխել: Ասոնք ասանկ խորհած ու աշխատած ատենին՝ յոյսերնին բոլորովին նոր Գաղղիայի վրայ դրած էին. որովհետեւ սկզբան դեռ Գաղղիայի ժողովուրդը նոր կառավարութեան վրայ մեծ աղբեցութիւն ունենալով՝ ռամկապետականք Իտալացւոց օգնելու յօժարութիւն կը ցուցընէին: Բայց կառավարութիւնը յայտնեց որ Գաղղիա անմիջամտութեան սկիզբը հաստատ պահել կ'ուզէ: Սակայն ոչ աս յայտարարութիւնն ու ոչ Աւստրիայի կայսրութեան հզօր զէնքերուն Բոյի եզերքը պատրաստ կենալը Իտալիայի յեղափոխականներուն սիրտը լքուցին, հապա Գաղղիայի ռամկապետականներէն յուսացուցիչ խոստումներ ընդունելով՝ յեղափոխութիւնը սկսելու եւ յաջողեցնելու փորձերն աստիճանաբար ի գործ դրին:

Քահանայապետական երկրին Ռոմանեայի գաւառներուն մէջ 1831 տարւոյն սկիզբները լուր տարածուեցաւ՝ որ Փրանկիսկոս Գ. Մոսենայի դուքսն Իտալիայի մէջ յեղափոխութեան ձեռնտու է: Նոյն դուքսը Գարպոնարիներուն զաղտնի խորհուրդներն իմանալու համար անոնց Կիւրոս Մենոգրի գլխաւորին, որն որ Մոսենայի օստիկա-

նութեան դիտարկող պաշտօնեան էր, քիչ մը տառնէ ի վեր մեծ սէր կը ցուցնէր ու կ'օգնէր: Բայց (1831, Փետր. 3.) գիշերանց՝ երբ որ յեղափոխականաց դիտարկողներէն քառասուն հոգիի չափ նոյն պաշտօնէին տան մէջ ժողովուած խորհուրդ կ'ընէին, դուքսը յանկարծակի տունը զինուորներով պաշարել տուաւ: Թնդանութեանը գնդակները դռները բացին, եւ մէջինները՝ բռնուելով բանա դրուելով՝ ամէն բան լմնցած կ'երեւար:

Երկրորդ օրը (Փետր. 4.) Մոտենա լուր հասաւ որ Պոլսէն մէջ ապստամբութիւնը սաստիկութեամբ փրկութիւն է: Եւ յիշուի Պոլսէն մէջ յեղափոխականք ժողովուրդը սոք հանելու փորձ մ'ընելով՝ սկսածնին յաջողութեամբ, ու քահանայապետական նախարար կամ կուսակալը Գլարելի հրովարտակ մը հանելու ստիպուեցաւ, որով առժամանակեայ կառավարութեան կամ վարչութեան մը դրուելն ու ազգային զօրաց զնդերու կազմակերպ կը հաստատէր: Ապստամբութիւնն օրէ օր յառաջ երթալով, չէ թէ միայն բոլոր քահանայապետական երկրին մէջ՝ հապա նաեւ դրացի պղտիկ տէրութիւններուն մէջ ալ տարածեցաւ, անանկ որ Մոտենայի դուքսն ու Բարմայի դքսուհին իրենց երկիրները թողուցին փախան:

Մինչեւ աս ապստամբութեան յայտնի դուրս ելլելու օրերուն մօտ դեռ քահանայապետական դահը նոր քահանայապետին ընտրութեան կը սպասէր: Արջապէս Հռոմայի մէջ պղտիկ ապստամբութիւն մը սկսելուն ձայնը տարածուած ատենը (1831, Փետր. 2.) կամաւորութեանց կարգին ընդհանուր առաջնորդ Մալքոս Գաբրէլարի կարգինալին քահանայապետ ընտրուին ու Գրիգոր ԺԶ. անուանիլը հրատարակուեցաւ: Որովհետեւ դեռ յայտնի չէր թէ նոր քահանայապետն ինչ ընթացք պիտ'որ բռնէ, անոր համար պաշտօնատէրներն ապստամբներուն դէմ զօրաւոր միջոցներ չէին բանեցընէր: Ֆորլի քաղքին մէջ յեղափոխականք քանի մը արիւնհեղութեան փորձեր ընելու սկսան. բայց ետքը քաղաքացիք անոնց հետ միաբանելով՝ կռիւները դադրեցան: Անգոնայի բերդին զինուորական հրամանատարը տեսնելով որ խել մը երիտասարդաց բազմութիւն դէպ ի բերդը կը դիմեն, առանց դիմադրութիւն ընելու բերդն անոնց յանձնեց: Ուրիշ տեղեր զօրաց հրամանատարներն ապստամբաց դուռն անցնելով անոնց առաջնորդ կ'ըլլային, Միայն Ռիէզի քաղաքը քահանայապետական կառավարութեան հաւատարիմ մնալով՝ իր դռները գոցեց ու ամէն ճգամբ ապստամբներուն դէմ կենալու պատրաստուեցաւ: Բայց ապստամբներն ու յեղափոխականք այսպիսի փոքր հակառակութիւններէն չվախնալով, իրենց դորձերը յառաջ տանելու կ'աշխատէին: Աս վախճանաւ (Փետր. 26.) Պոլսէն մէջ մեծ ժողով մը գումարեցին, որն որ Հռոմայի տէրութեան այլ եւ այլ նահանգները մէկ իշխանութեան տակ դրաւ, օրէնսդիր, դատաստանական կամ դատողական ու գործադիր իշխանութիւններն իրարմէ բաժնեց, ամէն մէկուն զատ զատ պաշտօնատէրներ կարգեց, Ալիքի փառաբանը պաշտօնէից դուռն անուանեց:

Գրիգոր ԺԶ. նոր քահանայապետն իր զօրքովը

յեղափոխութիւնը վերջացընելու կարող չըլլալ հասկնալով՝ Գաղղիայի ու առաւելապէս Աւստրիայի օգնութեան վրայ իր բոլոր յոյսը հաստատեց: Գաղղիա թէպէտ եւ մէկ կողմանէ իր օգնութիւնն անով կը ցուցնէր՝ որ Հռոմայի տէրութեան յեղափոխականներուն պաշտպանութիւն չցուցընէին ի դատ՝ անոնց պաշար խաւրէն ալ կ'արգելէր. բայց ուրիշ կողմանէ Աւստրիայի տէրութեան ալ ծանուցագիր տուաւ՝ որ կայսրը Հռոմայի երկիրներուն մէջ չեկրնար զօրքով իր օգնութիւնը բանեցընել: Սակայն Աւստրիայի կայսրն աւելի քահանայապետական երկրին կարօտութեան միտ դնելով, նա եւ իր Իտալական գաւառներուն ապահովութիւնն ալ նկատելով, Գաղղիայի ազդարարութեան ու սպառնալեաց ակնաջ չգրաւ ու Իտալիայի մէջ ծնած յեղափոխութիւնը շուտով վերջացընելու փութաց: Ուստի (Փետր. 25.) 800 աւստրիացի զօրաց դուռդ մը, որոնք Բիաչենցայի բերդին պահպանութիւնը կ'ընէին, սկսան յառաջ քալել ու Բարմայի առժամանակեայ (յեղափոխական) կառավարութեան՝ Ֆիլենցուոլայի քով ժողոված սակաւաթիւ զօրաց վրայ հասան ու զանոնք ցրուեցին: Երբ որ Յուլի 2-րդ զօրապետը, որն որ Մոտենայի յեղափոխականաց զօրքերուն հրամանատարն էր, Աւստրիացուոց մօտենալն իմացաւ, ետ քաշուելով Հռոմայի երկրին սահմանը հասաւ: Հռոմայեցիք ալ քիչ մը ետքը զնոնք բոլոր յեղափոխականաց բանակին հրամանատար ըրին, որուն մեծ մասն ազատակամ զինուորներ էին, քիչ մ'ալ կանոնաւոր զօրք. ձիաւոր զօրք խիստ քիչ էր, իսկ թնդանութեան ամենեւին չունէին:

ԱՆՔԱՐԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բերք:

Գ. Կենդանիք:

Ինչպէս տնկող, նոյնպէս կենդանեաց ալ, դէպ ի պրեցեալ դօտին երթալով՝ տեսալն աւելի մեծ, ահեղ, աղուոր եւ շատ կ'ըլլայ, ուստի եւ ըսել է որ կենդանեաց ալ կատարեալ աճման մը հասնելու բուն տեղն է արեւադարձներու երկիրը: Բայց Ամերիկան ասկից դուրս հասնելու է. վասն զի հոնտեղաց պրեցեալ դօտեղն տնկերն որչափ որ հին աշխարհքին նոյն կողման տնկերէն մեծ եւ առատ են, այնչափ ալ կենդանիները քիչ ու պղտիկ են, զորոնք հազիւ թէ հին աշխարհքին պրեցեալ դօտեղն կենդանիներուն մէկ տկար նմանութիւնը կրնանք սեպել: Իսկ ծովու վրայ գալով՝ բոլորովին տարբեր մտածելու է, այսինքն քանի որ պրեցեալ դօտիէն հեռանալով՝ դէպ ի բեւեռ կ'երթոյր, այնչափ ալ ձկներն ու մէկալ ծովաբնակ արարածներն ընդհանրապէս կը շատնան, կը մեծնան եւ կատարեալագոյն կազմութիւն կ'ունենան: Կենդանիները թէպէտ տնկող պէս աս կամ ան օգտաբանին հետ այնպէս ճշդիւ կապուած չեն, այսու ամենայնիւ անոնք ալ որոշ սահմաններ ունին, որոնք ինչպէս տնկող նոյնպէս կենդանեաց նկատմամբ ալ աւելի կ'որոշուին բարեխառնութեան նոյնութեանէն քան թէ դօտեղն մի եւ նոյն ըլլալէն: Աս

կից կը հետեւի որ մի եւ նոյն գօտւոյն կամ օգտաբանին զանազան միջօրեականներուն տակ զանազան տեսակ կենդանիներ կրնան ըլլալ: Միայն ցրտային գօտիներու միջօրեականներուն տակ եղած կենդանիներն իրարու շատ նման են:

Բնապատումները կենդանիները հինգ զլուաւոր դաս կը բաժնեն. Ա. կախարհականներ, ասոնց զլուաւոր կան կապի տեսակներ, որոնց կազմութիւնը մարդու ամենէն աւելի մօտ է. 2-րդին էր, 2-րդաստիներ ու նաեւ Ծովային կախարհականներ. Բ. Թառառներ. Գ. Երկնային. Դ. 2-րդ. Ե. Միջառ թէ ծովու թէ ցամաքի: Բայց աշխարհագրական հայեցումով՝ աւելի միտ կը դրուի կենդանեաց տարածման. անոր համար մենք ալ հոս այլեւայլ գօտիներու ներքեւ եղած կենդանիներուն վրայ համառօտ տեսութիւն մը կու տանք:

Այրեցեալ գօտւոյն մէջ երեւելի են կապիները, որոնք ընդհանուր անուամբ Զառնարանի կամ Զորեպիտանի կը կոչուին. եւ հասարակօրէն մեծ անտառներու մէջ ծառերու վրայ կ'ապրին. իրենց վերջին բնական սահմանը գրեթէ մինչեւ 35 աստիճան լայնութեան կը հասնի, անկից դուրս ալ կրնան դիմանալ, բայց չեն կրնար յառաջ գալ: Ասոնցմէ Այթաօր (Orang-outang) ու Սորաբան (Chimpanse) ըստած տեսակները, մարդու ամենէն աւելի նման են. ասոնց հասակը 5 ոտնաչափ կ'ըլլայ: — Կապիներու մէջ շատ զարմանալի տեսակներ կան:

2-րդին թէպէտ բոլոր երկրիս վրայ կայ, բայց Ամերիկա արեւագարձներու տակ Թեքսաս (Vampyre) ըստած ահագին տեսակ մը կայ, որն որ ձիերու, ջրիւններու, էշերու, արջառներու, նաեւ մարդու ալ քնացած ատեն՝ արիւնը կը ծծէ. տեղ տեղ աս արիւնարբու չղջիկներն Եւրոպացւոց տարած բոլոր արջառը ջնջեցին:

Այրեցեալ գօտւոյն չորքոտանիներուն գլուխն ու բոլոր ցամաքային կենդանիներուն մեծն է՝ հզօր Փեղը, որուն հայրենիքն է Ասիա Հնդկաստանի մէջ եւ Ափրիկէ Սահարայի հարաւային կողմերը, հասարակածէն գրեթէ 25° — 30°: Թէպէտ երկու տեղ ալ փրփր բնտանեցնելով՝ բեռնակիր դրաստի պէս կը գործածուի, բայց Ասիային աւելի հեզ է: — Նմանապէս միայն Ասիայի Հնդկաստանի ու Ափրիկէի մէջ է ահագին Ռաբիթի (զէր-իբրան) գաղանը, բայց Ասիային մէկ եղջիւր ունի, անոր համար խորենացին ալ Միեղջերու կ'անուանէ զանիկայ, իսկ Ափրիկէինը՝ կրկին: — Գեթապի կամ Զեթապի գաղանը միայն Ափրիկէի գետերուն մէջն է, ասիկայ փղէն ետքը ամենէն մեծ կենդանին է: Ասոր մէկ տեսակն ալ թէպէտ աւելի պղտիկիկ հարաւային Ամերիկայի ու Հնդկաստանի կղզեաց գետերուն մէջ կը գտնուի ու կ'ըսուի Գեթապի (Tapir): Աս երեք վիթխարի չորքոտանիները գիշակեր գաղան չեն:

Կապի տեսակները բուն ամեհի եւ դաժան դաշտներ են, ինչպէս Առիւծ, վագր, յովազ, ինձ, յովազառիւծ, բորեան: Ասոնց տեսակին թագաւորն է ահեղ ու սեզ Առիւծը, որն որ Ափրիկէ եւ արեւմտեան Ասիա

կը գտնուի, բայց Ափրիկէինը շատ մեծ (մինչեւ 8 — 9 ոտնաչափ երկայն) կ'ըլլայ: Առիւծն իր գաղանութեան հետ շատ երախտագիտութիւն եւ վեհանքութիւն մ'աւունի եւ կ'ընտանենայ: Ասոր հակառակ վագրը՝ որուն բուն հայրենիքը Հնդկաստանն է, միշտ իր վայրենութիւնն ու արիւնդուշտ գաղանութիւնը կը պահէ, երախտագիտութիւն կամ գլխութիւն երեք չեղիտեր. եւ ուժով ալ գրեթէ ամէն գիշակեր գաղանները կը գերազանցէ. ասիկայ մինչեւ 40° — 50° հիւսիսային լայնութեան կ'երթայ: Բովանդակ Ափրիկէի մէջ վագր չկայ, այլ անոր տեղ կայ յովազ եւ ինձ, որոնք վագրին չափ ու ժող չեն, եւ իրենց վրայի պիտակը կամ խայտուցը բոլորածեւ է, ուր որ վագրինը շերտ շերտ է: Իսկ Ամերիկայի մէջ աս կատուի տեսակ կենդանիները բուն չկան, այլ անոնց կարգը կը դրուի Եթիոպի ըստածը, որ գրեթէ հոնտեղաց վագրն է, եւ անոր պէս ալ վայրագ ու գիշխան, բայց վագրէն շատ պղտիկ է, եւ վրայի բծերն ալ օղածեւ են. դարձեալ հոնտեղաց առիւծն է Բաֆա կամ Գաֆաթ ըստած գաղանը, որն որ հազիւ թէ Ափրիկէի առիւծին կէսին չափ կայ, եւ անոր ահեղ բաշտ չունի. բայց ասիկայ արեւագարձներուն սահմանն անցնելով՝ Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ ալ կը գտնուի:

Այրեցեալ գօտւոյն յիշելու արժանի կենդանիներուն մէջ է Բեշի Դէյ (Բեշ Դէյ), որն որ Ափրիկէի ու Հնդկաստանի մէջ կ'ըլլայ: Կատուէն քիչ մը մեծ է, եւ ետեւի ոտներուն մէջ բշտիկ մ'ունի, որմէ անուշահոտ մուշկ կ'ըլլէ: Անալոֆ կամ Ընձուշտ (զիբաֆէ), որն որ մինչեւ 15 — 18 ոտնաչափ բարձրութիւն կ'ունենայ, հեզ ու գեղեցիկ կենդանի մըն է, եւ Ափրիկէի մինչեւ 28° հարաւային լայնութեան կը գտնուի, եւ բուսական բերքով կ'ապրի: — Վէթ կամ Յամայր (զապէլ), որուն գեղեցիկ ու անոյշ աչուրներն առակ եղած են. ասիկայ, ինչպէս նաեւ Այթաօր (Daim, ճէյրան), արեւագարձներու երկրէն դուրս ալ կը գտնուին: — Վաթեթա (Zèbre, շէր), որուն վրայ վագրի մերթին պէս շերտ շերտ խայտաբեղ է, վայրենի իշու կամ պղտիկ ձիու մը կը նմանի, բայց այնչափ չ'ընտանենար:

Այրեցեալ գօտւոյն ներքեւ փղէն զատ ընտանի կենդանիներ են, էշ ու ջրէն ու յի, որոնք բարեխառն գօտիներէն հոն տարուած կ'երեւան, բայց ամենէն աւելի Բաֆաթա (երկու սապատով) ուղղ եւ Տաֆի ուղղ (մէկ սապատով ուղղ). որն որ մանաւանդ ահագին անապատներուն մէկ կողմանէ մինչեւ մէկալ կողմն աղէկ կը դիմանայ, օգտակար ծառայութիւններ կ'ընէ, եւ ասոր համար ալ Անապատի նաւ կը կոչուի: Սակայն բակտրիական ուղտն աւելի զօրաւոր է եւ ցրտին ալ կը դիմանայ: Ամերիկա ինչպէս ուրիշ չորքոտանիներուն, նոյնպէս ուղտին ալ մէկ փոքր նմանութիւնը կայ, որ է Այթաօր (Lama), որն որ սիրուն կենդանի մըն է, սապատ չունի եւ չափաւոր ծառայութիւն ալ կ'ընէ. Ամերիկա գտնուած ատեն միայն աս կենդանիներն էին, որ բեռնակիր դրաստի պէս կը գործածուէին. ձի եւ էշ հոն ծանօթ չէր: Այծուղտին բուն առաջին տեսակն է Լեռնուղտ

(Guanaco), որմէ այժմու յառաջ եկած եւ ընտանեցած է իր զանազանութիւններն են խաչնուր (Vicunna), Պիսալի (Morimoro) եւ Գառնուր (Pako): Ասոնցմէ զատ Ամերիկայի երեւելի չորքոտանիներն են Գոթիքի (Armadille, Գոտեւոր կենդանի) եւ Յասէքի (Le Paresseux, յամրուկ): Իսկ Աւստրալիայի սեպհական ու նշանաւոր կենդանին է Կանգուր ըսուածը, որուն ետեւի ոտուրները շատ երկայն է. անոր համար չի կրնար քայլել, հասցա ետեւի ոտուրներուն եւ մանաւանդ հաստ ու զորաւոր պոչին վրայ կ'աթոնելով կը ցատէ: Այլեւս զօտոյն մէջ քաղաքակիրթ սեպուած մարդու իրենց կաթոնի ու մտով սնունդ կու տան ուղտը, այծը, էջն ու դոմէշը. իսկ վայրենի մարդն ամէն կերպ կենդանեաց միւսը կ'ուտէ:

Արեւադարձերու խաչնուրը մեծութեան ու փետուրներու գոյնին գեղեցկութեան եւ պէսպիսութեան կողմանէ երեւելի են, բայց ընդհանրապէս բարեխառն գոտիներու թռչնոց ձայնին աղուորութիւնը չունին: Զայլեամ (փէֆէ ֆուլո), որն որ մինչեւ 8—10 ոտնաչափ բարձրութիւն կրնայ ունենալ, Ափրիկէի եւ Արաբիայի աւազուտ անապատներուն մէջ կ'ապրի: Ասիկայ թռչուններուն ամենէն մեծն է, բայց ցամաքի (քաղոյ) թռչուն է, ուստի եւ աղէկ կը վազէ, եւ լաւ մեծցած որ ըլլայ վրան երկու մարդ ալ ամենայն շուտութեամբ կրնայ տանիլ: Ասոր մէկ քանի տեսակն ալ Ամերիկա ու Աւստրալիա կայ: Ասիկայ ետքը Պասկոն (Condor) ըսուած անդրի (աֆ ապապի) տեսակը՝ թռչուններուն ամենէն մեծն է, որն որ մէկ թեւէն մինչեւ մէկալին ծայրը 8—9 ոտնաչափ երկայնութիւն ունի. մարմնը հասարակ ոչխարի մը չափ կ'ըլլայ. ասիկայ Ամերիկայի Անդեան լեռանց վրայ կը բնակի. իր կերակուրն է եղջերու, այծուղտ, ոչխար, հորթ, զորոնք շատ բարձրէն կը դիտէ, շանթի շուտութեամբ վար խոյանալով՝ մագիլներով կը ճանկէ կը վերցնէ. նոյն իսկ պղտիկ տղաք ալ յափշտակելու տանելու կը յանդգնի. բայց չափահասներու վրայ չի գար:

Մնացածն որքէն անգամ:

Մ Ա Մ

Տժգոն մարդն երբեք գոն չ'ըլլար:

Անգամ մը ձկնորս մը կար, որուն անունը Տիւտէլի էր, իսկ կնոջն անունը՝ Իսպէլա: Ասոնք այնպիսի պղտիկ ու ողորմելի տուն մը կը բնակէին, որ հազիւ խրճիթ կրնար ըսուիլ. իրենք ալ շատ խեղճութեամբ կ'ապրէին:

Հեղ մը Տիւտէլիի ձուկ մը բռնեց, որն որ իրեն ըսաւ. Զիս նորէն ջուրը ձգէ. քեզի կը խոտանամ որ ամէն բաղձանքդ կը կատարեմ. երբ որ բան մը կ'ուզես, եկուր զիս կանչէ, ես անմիջապէս կու գամ: Հիմակ ալ բաղձանք մը ունիս նէ, յայտնէ: Զկնորսն իսկզբան շատ կը վախնար, վասն զի երբեք ձկան մը խօսիլը չէր լսած. բայց ետքը վախն անցնելով՝ ինք իրեն ըսաւ. Ի՞նչ փեսա կ'ըլլայ եթէ բան մը խնդրեմ: Կինս շատ անգամ կը բաղձայ իշխանի մը պալատ ու իշխանուհոյ մը զգեստներ ունենալ: Ի՞նչ կ'ըլլայ եթէ ես իշխան մ'ըլլամ, կինս՝ իշխանուհի մը, խրճիթս ալ՝ իշխանական ապարանք մը: Ուստի աս բաղձանքը ձկան յայտնեց: Զուկն ալ պատասխան տուաւ. Տուն գնա. բաղձանքդ կատարուած է: Երբ որ ձկնորսը

տուն եկաւ, խրճիթը փառաւոր ապարանք մը դարձած էր կինն իշխանուհոյ մը պէս շքեղ զգեստներ հագած՝ դիմացն ելաւ. ինքն ալ իշխանավայել հագուստներ գտաւ եւ անմիջապէս առաւ հագաւ:

Այսպէսով քանի մ'ամիս խիստ մեծ հաճութեամբ ապրեցան. խել մը ծառաներ ու աղախներ իրենց կը ծառայէին. արկղին ալ միշտ ստրկով լեցուն էր: Բայց որովհետեւ ոչ ինք եւ ոչ կինը կրնային իշխանական անձանց պատշաճ եղած վայելքութեամբ վարուիլ, ուրիշ իշխաններն իրենց վրայ կը ծիծաղէին, մէկալ իշխանուհիներն ալ իր կինը Զկնիշխանուհի կը կանչէին: Ասոր վրայ սրտերնին շատ նեղանալով, անգամ մը Իսպէլա երկանը զրուցեց. Եւ, ծովեզը գնա, ձուկդ կանչէ եւ խնդրէ որ դուն թագաւոր, ես ալ՝ թագուհի ըլլամ, ապա թէ ոչ՝ ցաւես կը մեռնիմ: Տիւտէլի շուտ մը կնոջը կամքը կատարեց եւ ծովեզը երթալով՝ կանչեց. Զըկնիկ ձըկնիկ, հոս եկուր: — Անմիջապէս ձկնիկն երեւան ելաւ ու ըսաւ. Ի՞նչ կ'ուզես ինձմէ, իշխան: — Կը բարձրամ թագաւոր ըլլալ, պատասխանեց Տիւտէլի. վասն զի իշխան ըլլալին օգուտ մը չ'ըներ, ուրիշ իշխաններն ու իշխանուհիները մեր վրայ կը ծիծաղէին: — Զկնիկն իրեն ըսաւ. Եւ տուն գնա, բաղձանքդ կատարուած է: — Երբ որ տուն հասաւ, տեսաւ որ ապարանքը թագաւորական պալատ մ'եղեր է. զինուորներն ու զորապետներ շարուեր կեցեր են: Բոլոր իշխաններն իր անցնելու տանը՝ յարգութեամբ բարեւ կու տային, խել մը իշխանուհիներ ալ նոր թագուհոյն չորս կողմն առած՝ ամէն հրամանացը կը հնազանդէին:

Աս կերպով տարի մը աղէկ անցաւ: Բայց ուրիշ թագաւորներն ու թագուհիներն ալ կային, որոնք իրենց չափ հարուստ ու զօրաւոր ըլլալէն զատ՝ միանգամայն իրենց ժողովուրդն աւելի աղէկ կը կառավարէին: Ասանկով դարձեալ սրտնեղութիւնն ու նախանք սկսաւ եւ Իսպէլա թագուհին իր երկանը զրուցեց. Թագուհի ըլլալ ինձի Ի՞նչ օգուտ կ'ընէ: Մէկալ թագուհիներն ալ ինձի չափ ու ինձմէ աւելի շքեղութիւն ունին եւ ինձի գէշ աչքով կը նային: Ա՛լ աս կեանքէս ձանձրացած եմ. Եւ, ձկնիկիդ գնա եւ խնդրէ որ կայսր ըլլաս: Տիւտէլի իշխանուհեցաւ, եւ ծովեզը երթալով՝ կանչեց. Զըկնիկ, ձըկնիկ, դուրս ելիւր: Զկնիկն անմիջապէս գուրդը ջրէն դուրս հանեց եւ հարցուց որ Ի՞նչ կ'ուզէ: Դարձեալ բանս աղէկ չ'երթար, պատասխան տուաւ Տիւտէլի. ուրիշ թագաւորներն ու թագուհիները մեզի հետ անանկ կը վարուին, ինչպէս երբեք իշխաններն ու իշխանուհիները. անոր համար կ'ուզեմ՝ կայսր ըլլալ եւ բոլոր թագաւորներէն մեծ ու զօրաւոր: — Բաղձանքդ կատարուած է, պատասխանեց ձկնիկը. տեղդ գնա. արդէն կայսր ես: Զկան ըսածին պէս ալ եղաւ:

Մեր նոր կայսրն ու կայսրուհին ամէն ուզածին կ'ընէին, եւ բոլոր թագաւորներէն ու թագուհիներէն պատիւ ու յարգութիւն կ'ընդունէին: Բայց նոյն վիճակին մէջն ալ երկայնատեն առանց վշտաց չկրցան ապրիլ: Անգամ մը կայսրուհին զօսանքի երթալ կ'ուզեր. մէյ մ'ալ սաստիկ հով ու անձրեւ մը սկսաւ, որով ստիպուեցաւ տուն մնալ. ուրիշ անգամ մը խիստ նեղացուցիչ տաք կ'ընէր, որուն վրայ մեր կայսրուհոյն սիրտը շատ նեղացաւ: Զմերուան պաղը շատ սաստիկ եղաւ եւ զինքը չարաչար կը նեղէր: Ասոր համար երկանը զրուցեց. Ա՛լ չեմ կրնար դիմանալ. տո Ի՞նչ է օդին ձեռքէն կրածս, եթէ քիչ մ'ալ ասանկ յառաջ երթայ, ստուգիւ կը հիւանդնամ: Եւ, նորէն ծովափը գնա, ձկնիկն խնդրէ որ կարենանք օդն ալ մեր ուզածին պէս փոխել: Տիւտէլի իշխանուհեցաւ ու ձկնիկը կանչելով՝ կնոջն ու իր բաղձանքը յայտնեց: Ան ասանկ ձկնիկն այսպէս խօսեցաւ. Հա՛ հա՛, չըսեմ ուրեմն, որ Աստուած ըլլալ կ'ուզէք: Ա՛լ ասոր իշխանութիւնս չի հասնիր: Եւ որովհետեւ դուք որչափ աւելի բարձր կ'ելլէք, այնչափ ալ աւելի բարձրանալ կ'ուզէք եւ միշտ աւելի տգիտ կ'ըլլաք, անոր համար լաւագոյն է որ առաջին վիճակիդ դառնար: Մէյ մ'ալ փայլիկ մը դարկաւ: Տիւտէլի ինք զինքն իր ձկնորսի զգեստովը գտաւ. եւ երբ որ տուն դարձաւ, կայսերական պալատին տեղ՝ իր հին խրճիթը տեսաւ, կինն ալ աղքատին զգեստով մէջը նստած:

ԲԵՐՈՑԱՎԵՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Նաւին մէջիններուն գտնուած վտանգաւոր վիճակը կարելի է ուրիշ բնաւորութիւն ունեցող անձանց օրտին մէջ ատելութեան եւ վրէժխնդրութեան հոգին մտած կ'ըլլար. բայց աս երկուքին փոփոխ ատելութիւնն ան աստիճանի սաստիկ էր, որ իրենց սիրաբ լեցնող թոյնը ջնջելու համար աւելի մեծ դժբախտութիւններ հարկաւոր էին:

Դառնանք հիմայ նաւուն վիճակին: Աշխարհային ժամանակ գրեթէ հասարակածին վրայ էր ջրոյ տակաւները ջրախախտ ու պաշարը փնտրած կամ կորսուած էր. այնպէս որ թէպէտ եւ Նախախտութիւնը զիրենք Պրագիկայի ծովը հասցնելու ալ ըլլար. սակայն եւ այնպէս պէտք էր որ նաւաստիք ծովն արտաքոյ կարգի ներդրութիւն կրէին ջրոյ պակասութեան, որն որ ամէն տեղ արտաքոյ կարգի ներդրութիւն կը պատճառէ, բայց մանաւանդ նոյն կիզէ ոգաբաժնին տակ անտանին կ'ըլլայ:

Այսպիսի անձկութեանց մէջ հեռուանց ցամաք մը տեսնելով, կարծեցին որ ան կղզիներէն մէկն է, ուր Ափրիկէի հետ վաճառականութիւն ընող Բորդուկայի կայարանները դրած են, իրենց նաւերուն պաշարը հոգալու համար: Աս կղզին, թէպէտ Ս. Հեղինէի ու Համբարձման կղզիներուն պէս ժայռերով ու հրաբխային լեռներով ծածկուած կ'երեւար, բայց կը յուսային որ հոնկից գէթ ջուր կարող ըլլան հոգալ, եթէ նաւաստիներէն ոմանք այնպիսի ատեն նոյն անմատոյց եղանակը մտանալու յանդէսէն, որուն համար խիստ մեծ քաջութիւն հարկաւոր էր: Ինչու որ թէպէտ հովը դարձած էր, բայց այլեւս որոնելու էին, եւ ժայռերուն զարնուած ատեններն սաստիկ բարձրութեան մը կը հասնէին, եւ արտաքոյ կարգի ուժգնութեամբ ետ կը դառնային:

Կարողութեամբ, որն որ խիստ քաջասիրտ եւ ձեռններէց էր, այս վտանգը սաստիկ ծարաւին պատճառած տանջանքէն վեր դասելով, առաջարկեց որ ինք մակուկով մը կղզին երթալու փորձ ընէ: Նաւաստեաց մէջէն երեք հոգի ալ ուղեցին հետն երթալ. բայց հինգ հոգի հարկաւոր էր: Վերջապէս կոմսը յանձն առնելով ղեկավարել, միայն մէկ հոգի կը պակսէր: Փիլիպպոս ինք զինքն առաջարկեց:

Ան չէ, գոչեց Կոմսը՝ թշնամոյն իրեն պէս ցուցուցած քաջարտութեան չլաւ բնաւոր տանիլ: Բայց որովհետեւ անոր յանձն առած ծառայութիւնը հասարակաց բարոյն համար էր, ակամայ ստիպուեցաւ վիճանիլ, եւ մակուկն անմիջապէս ծով իջուցին:

Էրմէնգուր սեպուհը, թէպէտ եւ շատ մեծ դժուարութիւն կը զգար անանկ պա-

րագայից մէջ իր քաջ ու սիրելի քեռորդիէն բաժնուելու, այսու ամենայնիւ չուզեց զինքն իր անուանական խորհուրդէն ետ կեցնել, նաւուն ըլլալու օգտին համար:

Երբ որ մակուկը կղզւոյն մօտեցր Նաւուն, մէջիններն այլեւս տեսնելով՝ իմացան թէ ցամաք ելլին ինչ աստիճանի վտանգաւոր բան է. ուստի եւ իրենց մէջէն ամենէն ծերն առաջարկեց որ ետ դառնան: Կոմսը տեսնելով որ իր խնամքը յանձնուած մարդիկներուն կենացը պատասխանատու է, չուզեց զանոնք մահուան վտանգի մէջ ձգել: Ընկերը, բաւաւ, եթէ ձեռք դարկած գործընթիւս գլուխ հանեն անկարելի բան կ'երեւայ ձեռք, զձեզ չեմ ուզեր ստիպել յառաջ տանելու: Բայց թէ որ միայն իմ կենքս բաւական ըլլար, յոժարութեամբ կը զոհէի ընկերներու քիչ մը ջուր հոգալու համար:

Նաւաստիք իրենց հրամանատարին ըսած խօսքերէն նոր քաջութիւնութիւն առին. մէկալ կողմանէ ալ արդէն զգացած անտանելի ծարաւին զիրենք աւելի եւս մղելով, վերջին ծիգ մ'ալ ըրին, ցամաք մտնեցան ու տակաւները՝ ջուրը հանեցին:

Հատկանշաւ առուակ մը գտան: Ջուրը ժայռէ մը կը բխէր, որուն գագաթը փայտէ մեծ խաչ մը տնկուած էր. որմէ իմացան թէ իրենցմէ յառաջ հոն Եւրոպացի նաւաստիք մտնեցած են. բայց պահապան չտեսնելով, հետեւցուցին որ կղզւոյն վրայ նոյն ատեն մարդ չկար:

Երկրորդ շատ ամայի եւ անբեր կ'երեւար. բայց չորս կողմը քիչ մը քննելէն ետքը հայտնաւոր գտան, որուն մէջ շատ մը հրեղիկ ընկուղէն կար, զորոնք անտարակոյս բարեբաւ նաւարկողներն տնկած էին:

Հնդիկ ընկուղ քաղելը՝ դիւրին բան չէ. մեծ ծարաւութիւն պէտք է ծաւլին վրայ ելելու, փրցնելու համար: Բայց փիլիպպոս փայտ կտորներու մտքով հետը կացին ու սղոց բերած ըլլալով, իր ընկերներէն ջուր լեցնելու զբաղած ատեն՝ նոյն գործընթիւսն օգնութեամբն ու իր ծարաւութեամբը մաղկելով ծառերուն վրայ ելաւ, եւ քիչ ատենուան մէջ բաւական հնդիկ ընկուղ ժողկեց, որոնք իր ընկերներուն գրեթէ ջրին չափ հաճելի պէտք էր որ ըլլային:

Կարողութեամբ, որն որ ծովեզեր կենցած՝ մակուկին պահպանութիւն կ'ընէր, քիչ մը ետքը նաւաստիները կանչեց. Ընկերը, ալ ծամբայ ելլելու, բաւաւ հովը կը սաստկանայ. ածապարենք, ապա թէ ոչ՝ զիշերը չկոխած՝ չենք կրնար նաւը հասնիլ:

Նաւաստիները ջրոյ տակաւներն ու ժողկած պաշարներն մակուկը դրին եւ սկսան արեւաց դէմ մեծ ձգամբ կուռիլ: Հովը ծով եղբերէն կը փչէր եւ ամէն բոլոր կը սաստկանար: Երկայն ժամանակ բոլոր ջրուրութեամբ աշխատելէն ետքը, բրած ջանքերէն պարտաքի ելելով, ահագին ալիք մը մակուկին ու մէջի դժբախտ նաւաստիները տակն առաւ:

Նաւուն մէջ եղողներն աս սոսկալի դէպքը տեսան. բայց մըրիկն իրենց նաւն ալ այնպիսի վիճակի մէջ դրած էր, որ չէին կրնար անոնց օգնութեան հասնիլ: Հովը զիրենք սաստկութեամբ յառաջ կը մղէր,

այնպէս որ քիչ մը ետքը կղզին աչքերնէն աներեւոյթ եղաւ:

Մակուկին մէջինները քիչ մը ժամանակ արեւաց դէմ կուռեցան: Բայց հինգ հոգւոյ մէջէն երեքը ծեր, եւ վերջին օրերուն անհնարին աշխատութենէն յոգնած ըլլալով, չկրցան երկայն ատեն արեւաց բռնութեան դէմ կուռիլ, եւ ընկղմեցան: Փիլիպպոս արեւաց տակ աներեւոյթ եղաւ. իսկ Կարողութեամբն երկուստեք ու ջրուրութեամբ ըլլալով, սաստիկ ջանքով՝ վերջապէս խիստ յոգնած եւ գրեթէ կիսամեռ՝ եղբեր հասաւ:

Հոն քիչ մը հոգի առնելէն ետքը, վերը յիշուած ժայռին վրայ ելաւ եւ անկից սկսաւ նաւը դիտել, որն որ կատաղի հոգէն կը մղուէր, ահագին ալիքներու վրայ կը ծփար. բոլոր նաւաստիք այն վտանգին մէջ ինչպիսի վրայ էին, որմէ ինք արտաքոյ կարգի բախտով մը աղատած էր: Բովանդակ մտադրութիւնն իր սիրելի մօրեղբօրը վտանգալից վիճակէն գրաւուած ըլլալով, իր գտնուած դժբախտ վիճակը կը մոռնար. մինչեւ որ նաւն աչացը տեսնութենէն կորսուելով, ինք զինքն առանձին գտաւ:

ԳԼՈՒԽ Է.

Կոմսը զարհուրելի խորհուրդներէ տկարացած, սկսաւ ահագին Ովկիանոսը նկատել, որուն վրայ դիւրեւուն տխուր թողորտարածութեւն սկսած էր: Եւստ տեղ մը փնտռեց գիշերն անցընելու համար. եւ քիչ մը ետքը ժայռերու մէջ այլի նման խաւարին տեղ մը գտաւ. անմիջապէս հոն ապաւնեցաւ, որպէս զի աղատի սոսկալի արեւաց բռնութենէն, որոնց կատաղութիւնը արեւուն մօնէլէն վերջը երթալով կը սաստկանար:

Քննալու փորձ փորձեց, բայց անկարելի եղաւ. արեւաց բռնութեան հետ ժայռերուն դէմ կուռած ատեն ընդունած վերքերը սաստիկ ցաւ կը պատճառէին: Մէջ ընդ մէջ երբ որ փայլատակելով Ովկիանոսին վրայ վայրկենական լուսաւորութիւն մը կը ծագէր, իր դժբախտ ընկերներն աչքին առջեւ կու գային, որոնց մեծ մասն անտարակոյս արեւաց ծոցը թաղուած էին:

Չինքն աղատող երկնից շնորհակալ ըլլալու տեղ՝ իր կոյր տրամուլթեան մէջ կը բաղձար, որ իր ընկերացը հետ արեւաց տակ թաղուած կորսուած ըլլար: Տեսնելով որ իր նմաններէն բոլորովն բաժնուած կենան անցնելու, մարդկային ձայն մը չլսելու եւ այնպիսի ծաղիկ հասակի մէջ ժայռերու տակ տառապանաց կենանք մ'անցընելու դատապարտուած է, աս վիճակն իր աչքին այնպէս օտարապէս կ'երեւար, որ սկսաւ մտքին մէջ քննել թէ ինչպիսի յանցանքով արդեօք ասանկ սոսկալի պատիժ մը կրելու արժանի եղած է:

Խղճմտանաց խոյթը կը քննայ երբեք, բայց գրեթէ երբեք բոլորովն չեմնելիր: Ուստի եւ Կարողութեամբն խղճմտանք ալ նոյն ատեն արթննալով, իր աչքին առջեւ շատ մը յանցանքներ կը բերէր, որոնց վրայ յառաջագոյն յաջորդութեան մէջ գտնուած ժամանակները երբեք մեծ մտադրութեան բրած չունէր: